

RENGIMO ŠEIMAI IR LYTIŠKUMO UGDYMO PROGRAMA

I. BENDROSIOS NUOSTATOS

1. Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programos (toliau vadinama – Programa) tikslas – rengti jaunąją kartą savarankiškai, funkcionaliai ir gyvybingai veiklai, galinčiai užtikrinti kartų kaitą.

2. Valstybė laiduoja pagarbą ir pakantumą žmogui neatsižvelgdama į jo lytį, amžių, rasę, etniškumą, religines pažiūras ir įsitikinimus, seksualinę orientaciją, neįgalumą. Ji saugo ir globoja šeimą, motinystę, tėvystę ir vaikystę, todėl Programa perteikia vaikams žinių ir padeda išsiugdyti dorovingos, brandžios, savarankiškos, kritiškai mąstančios ir masinės kultūros įtakoms atsparios asmenybės bruožus, kurie svarbūs žmogaus saviraiškai, brandžių tarpasmeninių santykių plėtojimui, funkcionalios šeimos kūrimui, atsakingos tėvystės ir motinystės įgūdžių įgijimui.

3. Valstybė suteikia tėvams teisę ugdyti vaikus pagal savo įsitikinimus, todėl ši Programa turi būti įgyvendinama taip, kad tėvai galėtų pareikšti savo valią dėl vaikų ugdymo.

4. Lytis yra vienas iš pamatinių žmogaus tapatybę sudarančių veiksnių. Lyties samprata apima biologines, psichines, sociokultūrinės ir dvasinės aiškinimo perspektyvas, grindžiamas lygiavertiškumo ir lygybės nuostatomis.

II. SITUACIJOS ANALIZĖ

5. Pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją tėvai ir globėjai nevaržomai rūpinasi vaiko ir globotinio religiniu ir doroviniu auklėjimu pagal savo įsitikinimus; šeima yra visuomenės ir valstybės pagrindas; valstybė saugo ir globoja šeimą, motinystę, tėvystę ir vaikystę; santuoka sudaroma laisvu vyro ir moters sutarimu; sutuoktinių teisės šeimoje lygios; tėvų teisė ir pareiga – ugdyti savo vaikus dorais žmonėmis ir ištikimais piliečiais, iki pilnametystės juos išlaikyti.

6. Pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 39 straipsnį valstybė globoja šeimas, auginančias ir ugdančias vaikus namuose, įstatymo nustatyta tvarka teikia joms paramą, nepilnamečius vaikus gina įstatymas.

7. Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse (Žin., 2000, Nr.74-2262) reglamentuojama Šeimos teisė.

8. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme (Žin., 1996, Nr.33-807) nustatomos pagrindinės vaiko teisės, laisvės ir pareigos, šių teisių ir laisvių apsaugos ir gynimo svarbiausios garantijos: vaiko teisė būti sveikam garantuojama vaiko sveiko gyvenimo būdo ugdymu (informacija, švietimu), vaikas turi teisę į asmeninį gyvenimą, bendravimą, susirašinėjimo slaptumą, į asmens neliečiamybę ir laisvę. Vaikas turi teisę į mokslą, taip pat minties, sąžinės, religijos, žodžio laisvę, teisę naudotis įvairia humanitarine informacija ir ją platinti, teisę laisvai reikšti savo pažiūras; vaikas turi teisę į mokslą, kuris ugdytų jo bendrą kultūrinį išprusimą, intelektą, sugebėjimus, pažiūras, dorovinę ir socialinę atsakomybę, sudarytų sąlygas asmenybei vystytis.

9. Lietuvos Respublikos nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymas (Žin., 2002, Nr.91-3890) nustato viešosios informacijos, kuri daro neigiamą poveikį nepilnamečių fiziniam, protiniam ar doroviniam vystymuisi, kriterijus, jos skelbimo ir platinimo tvarką.

10. Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymo (Žin., 2003, Nr. 114-5115) paskirtis yra užtikrinti, kad būtų įgyvendintos Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintos lygios žmonių teisės, ir uždrausti bet kokią tiesioginę ir netiesioginę diskriminaciją dėl amžiaus, lytinės orientacijos, negalios, rasės ar etninės priklausomybės, religijos ar įsitikinimų.

11. Vienas iš Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo (Žin., 1991, Nr. 23-593; 2003, Nr. 63-2853) tikslų –kiekvienam jaunuoliui perteikti vertybines orientacijas, leidžiančias tapti doram, siekiančiam žinių, atsakingam, taip pat išugdyti šiuolaikinę socialinę kompetenciją ir gebėjimus savarankiškai kurti savo gyvenimą.

12. Nacionalinėje demografinės (gyventojų) politikos strategijoje, patvirtintoje Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. spalio 28 d. nutarimu Nr. 1350 (Žin., 2004, Nr. 159-5795), pabrėžiama, kad analizuojant šeimos gerovės pokyčių stiprybes ir silpnybes, opiausių šeimos problemų sprendimo galimybes ir tikėtinas grėsmes, daugiausia dėmesio skiriama užimtumui ir lyčių lygybės užtikrinimui, šeimos stabilumui, vaiko saugumui, kartų solidarumui, vaikų priežiūrai, švietimui, šeimos planavimui ir reprodukcinėi sveikatai, aprūpinimui būstu ir socialinėms garantijoms.

13. Bendrosiose programose ir išsilavinimo standartuose nurodoma, kad pagrindinis bendrojo lavinimo mokyklos tikslas – išugdyti asmenį, pajėgų savarankiškai ir kartu su kitais spręsti savo ir visuomenės gyvenimo problemas, pozityviai keisti Lietuvos tikrovę, kūrybingai atsakyti į šiuolaikinio pasaulio iššūkius ir gebantį įprasminti savo gyvenimą prieštaringoje dabarties tikrovėje.

14. Bendrojoje pilietinio ugdymo programoje, patvirtintoje Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2004 m. liepos 5 d. įsakymu Nr. ISAK – 1086 (Žin., 2004, Nr. 108-4058), teigiama, kad šiuolaikinei demokratijai būtina teisinę savimoneį ugdytis kartu su dorine savimone, todėl siekiama išugdyti sąmoningą pilietį, gebantį kiekvieną savo veiksmą grįsti visuotiniu nuovokumu ir doriniais principais.

15. Atkūrus Lietuvos Respublikos valstybingumą šeimos politikos raida Lietuvoje nebuvo kryptinga. Yra stebimi tam tikri „pakilimai“ ir „nuopuoliai“, kuriems įtakos turi ekonomikos raida, socialinės ir kultūrinės permainos, taip pat besikeičiantis visuomenės požiūris į moralines ir kultūrinės vertybes. Šios permainos veikia šeimos struktūrą ir patvarumą. Ji išgyvena permainas, kurios negali būti vertinamos vienareikšmiškai. Šeima dažnai netenka gyvybingumo ir nepajėgia atlikti pagrindinių savitarpio globos, atsakomybės, ugdymo funkcijų, kurios turėtų užtikrinti kartų kaitą, gyvenimo kokybę, kultūros vertybių tęsą. Lengvabūdiškas požiūris į seksualinę elgseną, ankstyvas lytinių santykių debiutas, seksualinis vaikų išnaudojimas ir dažnėjantys nepilnamečių įtraukimo į prostituciją atvejai, smurtas prieš juos kelia rimtų fizinių ir psichinių sveikatos problemų. Susirūpinimą kelia žemas gimstamumo lygis, didėjantis nepilnų šeimų ir paliktų vaikų skaičius, pasinaudojimas vaikais kaip ekonominio pasipelnymo šaltiniu, motinystės ir tėvystės vaidmens nuvertinimas.

16. Lietuvoje šeima susiduria su daugybe problemų, todėl svarbu stiprinti jos funkcionalumą vykdant priklausomybių, smurto, seksualinės prievartos, socialinės atskirties, savižudybių, psichinių ir fizinių sutrikimų bei ligų prevenciją. Ankstyvi ir nebrandūs lytiniai santykiai, dažna partnerių kaita kelia riziką fizinei vaikų sveikatai ir psichologinei savijautai. Todėl ilgalaikis programos tikslas yra stiprinti savarankišką, gyvybingą, narių savitarpio globa ir atsakomybe grindžiamą, kartų kaitą užtikrinančią šeimą ir mažinti ankstyvų lytinių santykių skaičių, vėlinti lytinių santykių debiutą, didinti atsakomybę už savo seksualinę elgseną. Darnūs santykiai šeimoje, atvira tėvų ir vaikų komunikacija padeda spręsti iškylančias problemas ir užtikrina neigiamų socialinių reiškinių prevenciją.

17. Ugdant vaikus tėvų vaidmuo yra pagrindinis, tačiau dėl didelio užimtumo ir/ar atsakomybės stokos tėvai (įtėviai), globėjai ar rūpintojai mažiau bendrauja su vaikais, todėl ugdomoji jų įtaka mažėja, o vaikai informaciją kaupia iš kitų šaltinių. Neigiamą poveikį jaunimo nuostatoms ir elgsenai daro seksualiai provokuojančios laidos, filmai, reklama

žiniasklaidoje. Todėl būtina ugdyti vaikų gebėjimą atsispirti šioms įtakoms. Paauglystėje, kai patiriama tiek daug fiziologinių ir emocinių pokyčių, tėvų vaidmuo yra ypač svarbus. Tačiau patys tėvai (įtėviai), globėjai ar rūpintojai dažnai pripažįsta, kad kalbėti lytiškumo klausimais trūksta kompetencijos, jie jaučiasi nejaukiai, kai reikia aptarti šias temas. Todėl būtina didinti tėvų (įtėvių), globėjų ar rūpintojų gebėjimus ir kompetenciją, mokyti juos bendravimo įgūdžių, kurie padėtų aptarti su vaikais minėtus klausimus. Tėvų (įtėvių), globėjų ar rūpintojų vaidmuo šioje srityje yra pagrindinis, mokykla gali prisidėti ugdydama vaikus taip, kad tai neprieštarautų vertybinėms tėvų (įtėvių), globėjų ar rūpintojų nuostatoms. Todėl tėvai (įtėviai), globėjai ar rūpintojai turi būti įtraukti į šią programą kaip aktyvūs dalyviai.

III. PROGRAMOS PASKIRTIS

18. Programa turi dvi glaudžiai susijusias ir viena kitą papildančias paskirtis – ugdomąją ir prevencinę.

19. Ugdomoji paskirtis – rengti jaunas žmones gyvenimui, santuokai, suteikti žinių apie šeimą, pateikti visuminę lytiškumo sampratą, ugdyti brandžią ir dorovingą asmenybę, gerbiančią žmogaus gyvybę nuo pradėjimo momento, gebančią kurti brandžius tarpasmeninius santykius, puoselėti lytinę sveikatą ir pasipriešinti neigiamai aplinkos įtakai.

20. Prevencinė paskirtis – vykdyti ankstyvų lytinių santykių ir su jais susijusių problemų, lytinio išnaudojimo ir priekabiavimo, diskriminacijos dėl lyties prevenciją.

IV. PROGRAMOS TIKSLAS IR UŽDAVINIAI

21. Programos tikslas – ugdyti brandžią asmenybę ir rengti mokinius šeimos gyvenimui.

22. Programos uždaviniai:

22.1. ugdyti savarankiškos ir gyvybingos, kartu kaitą užtikrinančios šeimos, pagrįstos narių savitarpio pagarba, įsipareigojimu ir atsakomybe, pagrindus;

22.2. stiprinti atsakomybę ir pagarbą žmogaus gyvybei nuo jos pradėjimo iki natūralios mirties;

22.3. įtvirtinti lyčių lygybės ir lygiavertiškumo nuostatas;

22.4. ugdyti dorovingą, brandžią, savarankišką, masinės kultūros įtakas kritiškai vertinančią asmenybę;

22.5. pateikti visuminę lytiškumo sampratą, apimančią biologinius, socialinius, psichologinius, kultūrinius ir dvasinius aspektus;

22.6. ugdyti pagarbą ir pakantumą (toleranciją) žmogui nepriklausomai nuo lyties, amžiaus, rasės, religinių pažiūrų, etniškumo, įsitikinimų, neįgalumo, seksualinės orientacijos;

22.7. ugdyti atsakomybę už savo elgseną ir jos pasekmes, gebėjimą pasipriešinti neigiamai įtakai;

22.8. stiprinti bendražmogiškumo, bendruomeniškumo ir pilietiškumo nuostatas, užuojautą ir pasirengimą padėti aplinkiniams;

22.9. spręsti vaiko problemas skatinant mokykloje pagalbą teikiančią dialogą;

22.10. laiduoti pasirengimą brandiems tarpasmeniniams santykiams, santuokai, pasitikėjimą ir pagarbą savo ir kito asmenybei;

22.11. suteikti tėvams (įtėviams), globėjams ar rūpintojams žinių ir įgūdžių, reikalingų visaverčiam bendravimui su vaikais.

V. PROGRAMOS STRUKTŪRA

23. Programa suskirstyta į temų grupes mokiniams ir tėvams (įtėviams), globėjams ar rūpintojams.

24. Temos mokiniams:

24.1. Šeima:

24.1.1. šeimos samprata ir funkcijos;

24.1.2. šeimos modelių įvairovė, jų privalumai ir trūkumai;

24.1.3. šeimos gyvenimo ciklas: raidos periodai ir kritiniai momentai;

24.1.4. tradicijų svarba ir reikšmė, kartų perimamumas;

24.1.5. gyvybės ciklas – pradėjimas, nėštumas, vaiko gimimas, kūdikystė, vaikystė, paauglystė, jaunystė, branda, senatvė, mirtis;

24.1.6. vaiko poreikiai ir pagrindiniai raidos etapai;

24.1.7. tėvų (įtėvių), globėjų ar rūpintojų ir vaikų santykiai įvairiais amžiaus tarpsniais. Tėvo ir motinos vaidmenys. Stabilių šeimos santykių komponentai – įsipareigojimas, šeimos ilgalaikiškumo nuostata, vertybių bendrumas, intelektinių interesų artumas, emocinis pasitenkinimas, pasitenkinimas intymiu gyvenimu, vaidmenų dermė, gebėjimas prisitaikyti;

24.1.8. motyvai kurti šeimą – brandūs ir nebrandūs motyvai. Mitai apie santykius šeimoje;

24.1.9. santuoka kaip įsipareigojimas. Santuoka, sugyvenimas ir gyvenimas skyrium;

24.1.10. vyro, žmonos ir kiti socialiniai vaidmenys šeimoje;

24.1.11. lyčių stereotipai ir profesinio bei šeimos gyvenimo dermė;

24.1.12. šeimos santykių deformacijos – nelygybė, priklausomybės, neištikimybė, atitolimas, dialogo stoka;

24.1.13. netektys šeimoje – mirtis, skyrybos, gyvenimas skyrium.

24.2. Lytis, kultūra, visuomenė:

24.2.1. biologinės ir socialinės lyties samprata kultūriniame ir istoriniame kontekste;

24.2.2. lytinė savivoka įvairiais amžiaus tarpsniais;

24.2.3. psichologiniai vyrų ir moterų skirtumai;

24.2.4. lyčių diskriminacija ir prielaidos jai atsirasti;

24.2.5. skirtingi, bet vienodai vertingi: moterų ir vyrų lygiavertiškumas ir lygiateisiškumas;

24.2.6. lyčių lygybę užtikrinantys teisiniai mechanizmai Lietuvoje ir kitose Europos Sąjungos šalyse;

24.2.7. stereotipo samprata, teigiami ir neigiami jo aspektai;

24.2.8. atskirties formos: lytis ir amžius, etniškumas, seksualinė orientacija, negalia, socialinis statusas;

24.2.9. lyčių stereotipų (per)kūrimas reklamoje, masinėje kultūroje;

24.2.10. moterų ir vyrų reprezentacija žiniasklaidoje, literatūroje, mene;

24.2.11. lytis, kūno formavimo/performavimo praktika ir jos keliamos problemos (steroidų vartojimas, plastinės operacijos, tatuiruotės, dietos, anoreksija, bulimija, šukuosenų, drabužių stilius);

24.2.12. seksualinis išnaudojimas ir prekyba žmonėmis.

24.3. Lytinė sveikata:

24.3.1. lytinis brendimas;

24.3.2. lytinis potraukis, jo valdymas;

24.3.3. lytinis ciklas. Vaisingumas ir jo išsaugojimas;

24.3.4. ankstyvi lytiniai santykiai fiziniu, psichologiniu, socialiniu aspektais, jų pasekmės;

24.3.5. vaisingumo pažinimas kaip sveikatai palankios lytinės elgsenos formavimo principas;

24.3.6. nevaisingumas, individualus jo išgyvenimas ir socialinis vertinimas, jo priežastys;

24.3.7. bioetiniai prokreacinių (reprodukcinių) technologijų klausimai;

24.3.8. šeimos planavimo metodai;

24.3.9. kontraceptinės priemonės ir jų poveikis sveikatai.

24.3.10. abortas, jo poveikis sveikatai, tarpasmeniniams santykiams;

24.3.11. AIDS/ŽIV ir kitos lytiškai plintančios infekcijos, jų prevencija;

24.3.12. psichologinis, fizinis, seksualinis priekabiavimas ir smurtas, jų poveikis sveikatai.

24.4. Rizikinga elgsena:

- 24.4.1. vertybės ir nuostatos, sąlygojančios gyvenimo būdo pasirinkimą;
- 24.4.2. sunkumai laisvai rinktis – išoriniai ir vidiniai veiksniai;
- 24.4.3. rizikingo gyvenimo būdo bruožai;
- 24.4.4. lyčių stereotipais grindžiama rizikinga elgsena;
- 24.4.5. mokėjimas atsispirti neigiamai aplinkos įtakai. Mokėjimas sakyti „ne“.

25. Temos tėvams (įtėviams), globėjams ar rūpintojams:

- 25.1. Tėvų (įtėvių), globėjų ar rūpintojų reikšmė ir teisės formuojant vaiko vertybines nuostatas ir gyvenimo būdą;
- 25.2. Vaiko raidos tarpsniai ir poreikiai;
- 25.3. Vertybių perteikimo būdas įvairiais amžiaus tarpsniais;
- 25.4. Tėvų (įtėvių), globėjų ar rūpintojų tarpusavio santykių įtaka vaiko gerovei;
- 25.5. Emocinio palaikymo svarba;
- 25.6. Amžiaus grupę atitinkančių leistino elgesio ribų nustatymas;
- 25.7. Pagrindiniai tinkamo bendravimo su vaiku komponentai;
- 25.8. Gyvenimo būdo pasirinkimą sąlygojantys veiksniai;
- 25.9. Lytiškumo samprata. Lytinis auklėjimas šeimoje;
- 25.10. Gyvenimo įgūdžių perteikimas šeimoje;
- 25.11. Gebėjimo kritiškai vertinti reiškinius svarba;
- 25.12. Rizikingo gyvenimo būdo bruožai ir prevencija.

VI. PROGRAMOS TURINYS

26. Ikimokyklinis ir priešmokyklinis ugdymas.

26.1. Šeima. Mano šeima – artimiausi žmonės. Saugumas šeimoje. Šeimos kasdienybė, pagalba vienas kitam, rūpinimasis vienas kitu, šeimos tradicijos. Mano gimimas.

26.2. Lytis, kultūra, visuomenė. Aš – berniukas, aš – mergaitė. Mano unikalumas ir vertingumas. Panašumai į kitus ir skirtumai? Aš, mano draugai, kaimynai esame skirtingi, bet sudarome bendruomenę ir esame atsakingi vieni už kitus.

26.3. Lytinė sveikata. Mano kūnas, jo dalys, jų paskirtis, priežiūra ir valdymas. Kūno išraiška ir saviraiška. Fizinės ir dvasinės mano kūno paslaptys.

26.4. Rizikinga elgsena. Asmeninis saugumas elgesyje su nepažįstamais žmonėmis: atsisakymas kvietimų, vengimas prisilietimų, pasiūlymų ir kitų veiksmų. Paramos ir pagalbos ieškojimas nerimo ir pavojaus atvejais. Rizikingo elgesio apraiškos (ankstyvoji masturbacija, ypatingas domėjimasis priešingos lyties kūno sandara) ir jų šalinimo galimybės.

27. Pradinis ugdymas.

27.1. Šeima. Aš ir mano artimiausia aplinka. Mano šeima. Pareigos ir teisės šeimoje. Mano šeimos istorija, tradicijos, giminės medis. Mano gimimas, kūdikystė, ankstyvoji vaikystė. Mano ir kitų žmonių jausmai. Žodinė ir nežodinė jausmų išraiška. Mano poreikiai, norai ir galimybės. Mokėjimas juos išsakyti. Mano ir kitų žmonių poreikių dermė. Pagarba, pakantumas ir tolerancija kitam.

27.2. Lytis, kultūra, visuomenė. Aš augu ir keičiuosi. Aš – mergaitė, aš – berniukas. Mano geriausi draugai. Kuo mane praturtina bendravimas su berniukais ir su mergaitėmis. Mergaičių ir berniukų lygiavertiškumas ir lygiateisiškumas. Lyčių skirtumai. Diskriminacija dėl lyties. Pravardžiavimas, „etikečių klajavimas“. Vyro ir moters įvaizdis. Mano įvaizdis. Fizinė, emocinė ir seksualinė prievarta, pagalba įvykus prievartai.

27.3. Lytinė sveikata. Kaip aš rūpinuosi savo sveikata. Asmens higiena. Lytinis brendimas. Fiziologiniai ir psichiniai pokyčiai.

27.4. Rizikinga elgsena. Mano gyvenimo būdas. Gebėjimas priimti sprendimus kasdienėse gyvenimo situacijose, pasirinkti, pasakyti „ne“, atsispirti neigiamai aplinkos įtakai. Gyvenimo perspektyva – sėkmės arba nesėkmės laiptai. Pagalba draugams, turintiems sunkumų.

28. Pagrindinis ugdymas (vidurinis mokyklinis amžius).

28.1. Šeima. Šeimos samprata ir funkcijos. Istorinė ir kultūrinė šeimos modelių įvairovė, jų privalumai ir trūkumai. Šeimos kūrimo priežastys. Fiziologinis ir psichologinis subrendimas. Kaip susirasti draugų? Ieškojimas, susipažinimas, draugystė, įsimylėjimas, susižavėjimas, pirmoji meilė, sužadėtuovės, santuoka, gyvenimas nesusituokus. Šeimos raida ir kritiniai momentai. Žmogus – didžiausias stebuklas, vaisiaus raida, gimimas, vaiko poreikiai ir priežiūra. Paauglystė – permainų metas. Atsakomybės ir teisių ribos. Mano ir tėvų (įtėvių), globėjų ar rūpintojų santykiai, konfliktinės situacijos ir jų sprendimo būdai. Šeimos ir draugų vaidmuo mano gyvenime. Santykiai šeimoje: mitai ir realybė. Lyčių stereotipai ir profesinio bei šeimos gyvenimo suderinamumas. Šeimos santykių deformacijos – nelygybė, priklausomybės, neištikimybė, atitolimas, dialogo stoka, smurtas, seksualinė prievarta. Socialiniai vaidmenys šeimoje. Namų ūkio tvarkymas. Šeimos vertybės, vertybių prioritetai. Šeimos papročiai, tradicijos. Netektys šeimoje, krizių įveikimas.

28.2. Lytis, kultūra, visuomenė. Savęs suvokimas. Fiziniai, psichiniai ir socialiniai pokyčiai paauglystėje. Skirtingi, bet vienodai vertingi. Moterų ir vyrų lygiavertiškumas ir lygiateisiškumas. Mano ir kito bendravimo principų dermė. Diskriminacijos dėl lyties prielaidos. Vyriškumo ir moteriškumo raiška istoriniame ir kultūriniame kontekste. Lyčių stereotipų (per)kūrimas reklamoje, masinėje kultūroje. Moterų ir vyrų reprezentacija

žiniasklaidoje, literatūroje, mene. Grožio samprata. Lytis, kūno formavimo/performavimo praktika ir socialinės jos keliamos problemos (steroidų vartojimas, tatuiruotės, dietos, anoreksija, bulimija, šukuosenų, drabužių, aksesuarų stilius, plastinės operacijos). Žiniasklaida – mūsų įvaizdžio kūrėja. Kaip nepasiklysti vartotojiškos pasiūlos gausoje. Lyčių lygybę užtikrinantys teisiniai mechanizmai. Atskirties formos: lytis ir amžius, etniškumas, seksualinė orientacija, negalia, socialinis statusas. Seksualinis išnaudojimas ir prekyba žmonėmis. Pornografija.

28.3. Lytinė sveikata. Lytinis brendimas. Asmens higiena. Lytinis potraukis. Ar verta skubėti? Vaisingumas, jo pažinimas ir išsaugojimas. Palanki vaisingumui ir lytinei sveikatai elgsena. Šeimos planavimo metodai. Natūralus šeimos planavimas. Kontraceptinės priemonės, poveikis sveikatai. Atsakinga motinystė ir tėvystė, neplanuoto pastojimo prevencija. Ankstyvi nėštumai ir gimdymai, poveikis sveikatai ir psichosocialinei jauno žmogaus raidai. ŽIV/AIDS ir lytiškai plintančios infekcijos, jų plitimas, pasekmės ir prevencija. Psichologinis, fizinis, seksualinis priekabiavimas ir smurtas, jų poveikis sveikatai.

28.4. Rizikinga elgsena. Lyčių stereotipais pagrįsta rizikinga elgsena. Mano gyvenimo būdas. Mano apsisprendimai. Sunkumai priimant sprendimus. Šeimos, draugų, masinės kultūros įtaka formuojantis vertybines nuostatas ir renkantis gyvenimo būdą. Priklausomybės. Mokėjimas atsisipirti neigiamam socialiniam, kultūriniam spaudimui. Kaip pasakyti „ne“ ir nesijausti kaltam? Teigiamas savęs vertinimas, savigarba ir ją sąlygojantys veiksniai. Neigiamo savęs vertinimo priežastys ir pasekmės. Seksualinis aktyvumas, meilės išraiška ir atsakomybė.

29. Vidurinis ugdymas (vyresnysis mokyklinis amžius).

29.1. Šeima. Integrali žmogaus samprata. Šeimos funkcijų kaita istoriniame kontekste. Šeimos modelių įvairovė, jų privalumai ir trūkumai. Brandūs ir nebrandūs motyvai kurti šeimą. Meilės rūšys: broliška meilė, motinos meilė, erotinė meilė, meilė sau, meilė Dievui. Pirmoji meilė ir su ja susiję išgyvenimai. Šeimos gyvenimo ciklas: raidos periodai ir kritiniai momentai. Laisvės ir pareigos, artumas ir atstumas šeimoje. Gyvybės ciklas psichosocialiniame žmogaus gyvenime. Psichosocialiniai raidos tarpsniai ir juos atitinkantys baziniai poreikiai. Koks aš esu, koks galėčiau būti. Kartų konfliktai šeimoje ir jų sprendimo būdai. Vaidmenys šeimoje. Daugiavaikė šeima kaip vertybė. Patvari šeima – įsipareigojimas, šeimos ilgalaikiškumo nuostata, vertybių bendrumas, intelektualinių interesų artumas, emocinis pasitenkinimas, pasitenkinimas intymiu gyvenimu, vaidmenų dermė, gebėjimas prisitaikyti. Mita apie santykius šeimoje. Davimo džiaugsmas, poreikis mylėti ir būti mylimam. Santuoka kaip įsipareigojimas, sugyvenimas ir gyvenimas skyrium. Vyriškumo ir moteriškumo stereotipai ir profesinio bei šeimos gyvenimo dermė. Šeimos darnai išskylantys

pavojai – dialogo stoka, smurtas, nelygybė, priklausomybės, neištikimybė, atitolimas. Netektys šeimoje – mirtis, skyrybos, gyvenimas skyriam. Namų ūkio biudžeto planavimas.

29.2. Lytis, kultūra, visuomenė. Biologinės ir socialinės lyties sampratos kultūriniame ir istoriniame kontekste. Psichosocialiniai vyrų ir moterų skirtumai ir bendrumai. Diskriminacija dėl lyties ir prielaidos jai atsirasti. Abiejų lyčių lygiavertiškumas ir lygiateisiškumas. Lyčių lygybę užtikrinantys teisiniai mechanizmai Lietuvoje, Europos Sąjungoje, pasaulyje. Stereotipų įtaka asmens savivokai, saviraiškai. Atskirties formų įvairovė ir jos sąlygotos problemos. Masinė kultūra – neigiamų stereotipų kalvė. Žmogaus seksualumas. Žiniasklaidos, literatūros ir meno kuriamas moterų ir vyrų įvaizdis. Lytis, kūno formavimo/performavimo praktika ir jos keliamos problemos (steroidų vartojimas, plastinės operacijos, tatuiruotės, dietos, anoreksija, bulimija, šukuosenų, drabužių stilius). Grožio samprata, mada ir galimybė rinktis. Seksualinis išnaudojimas ir prekyba žmonėmis.

29.3. Lytinė sveikata. Lytinis brendimas. Asmens ir intymioji higiena. Lytinis potraukis, jo valdymas. Vaisingumas, jo pažinimas ir išsaugojimas kaip sveikatai palankios lytinės elgsenos formavimo principas. Nevaisingumas, individualus jo išgyvenimas ir socialinis vertinimas, jo priežastys. Prokreacinės (reprodukcinės) technologijos – bioetiniai klausimai. Ankstyvi lytiniai santykiai fiziniu, psichologiniu, socialiniu aspektais, jų pasekmės. Šeimos planavimo metodai. Kontraceptinės priemonės ir jų poveikis sveikatai. Krizinis nėštumas, pagalbos galimybės. Abortas, jo poveikis sveikatai, tarpasmeniniams santykiams. AIDS/ŽIV ir lytiškai plintančios infekcijos, jų prevencija. Psichologinis, fizinis, seksualinis priekabiavimas ir smurtas, jų poveikis sveikatai.

29.4. Rizikinga elgsena. Vertybės ir nuostatos, sąlygojančios gyvenimo būdo pasirinkimą. Asmeninės ribos, intymumo santykis. Sunkumai laisvai rinktis – išoriniai ir vidiniai veiksniai. Rizikingo gyvenimo būdo bruožai. Lyčių stereotipais grindžiama rizikinga elgsena. Mokėjimas atsispirti neigiamai aplinkos įtakai. Intymumas, kaip pasakyti „ne“?

VII. BAIGIAMOSIOS NUOSTATOS

30. Programa skirta mokiniams, besimokantiems pagal ikimokyklinio, priešmokyklinio, pradinio, pagrindinio, vidurinio ugdymo programas.

31. Programa taikoma įvairių poreikių vaikams, ji integruojama į atskirus mokomuosius dalykus, nedidinant Bendruosiuose ugdymo planuose nustatytų dalykui skirtų pamokų skaičiaus.

32. Mokymo kursai, supažindinantys, kaip dirbti su Programa, organizuojami mokyklų mokytojams, psichologams, socialiniams pedagogams, visuomenės sveikatos specialistams. Siektina, kad metodinės grupės nariai būtų glaudžiai susiję su mokiniais, juos

gerai pažintų, būtų pelnę jų pasitikėjimą ir pripažinimą, sugebėtų pritaikyti programą prie konkrečių mokinių poreikių.

33. Lytiškumo ugdymas neturėtų būti patikimas kitų žinybų specialistams, visuomeninėms organizacijoms ar asmenims, neturintiems mokytojo kvalifikacijos.

34. Programos įgyvendinimą užtikrina mokyklos vadovas.

35. Tėvai (įtėviai), globėjai ar rūpintojai turi teisę ir galimybę iš anksto susipažinti su programos turiniu. Tėvams (įtėviams), globėjams ar rūpintojams sudaroma galimybė išklausti paskaitą apie tai, kaip aptarti su vaiku lytiškumo, tarpasmeninių santykių ir šeimos klausimus.

36. Vykdam programą reikia laikytis šių nuostatų:

36.1. Nė vienas neturi būti raginamas ir verčiamas daryti tai, kas peržengtų kuklumo ribas ar pažeistų paties mokinio jautrumą ir privatumą.

36.2. Perteikiamos žinios turi atitikti mokinio brandos lygį. Ypač jautriai reikia pateikti tuos lytiškumo aspektus, apie kuriuos geriausia kalbėtis individualiai arba kartu su tėvais (įtėviais), globėjais ar rūpintojais.

36.3. Intymios lytinės sueities detalės neturi būti aptariamoms klasės aplinkoje.

36.4. Pagal poreikį atskiros temos gali būti aptariamoms atskirai berniukams ir mergaitėms.

37. Įgyvendinant programą nepriimtina:

37.1. Neatsakingas, lengvabūdiškas požiūris į lytinius santykius.

37.2. Informavimas apie kontraceptines priemones neturi būti reklama, jis neturi tapti paskata ankstyviems lytiniams santykiams.

37.3. Žinios apie kontraceptines priemones neturi būti pateikiamos kaip priimtina alternatyva susilaikymui nuo ankstyvų lytinių santykių.

37.4. Komercinių ar visuomeninių organizacijų, užsiimančių kontraceptinių ir kitų priemonių rinkodara, atstovų dalyvavimas ugdymo procese.

38. Ugdymo procese lytiškumas visuomet turėtų būti traktuojamas kaip visą asmenį apimantis dalykas, kalbėtina apie žmogaus kūno ir dvasios vienovę.

39. Diegiant programą svarbu išlaikyti aiškią vertybinę nuostatą: darnia santuoka grindžiama šeima yra vertybė.
